

tekints⁶¹ (a sír mélyébe), deli kellemid,⁶² ag tölgy,⁶³ a liget ernyein stb.⁶⁴ bizonyítják, hogy sűrűn forgatta Berzsényi kötetét; de hiszen ez a szeretet és csodálat Berzsényi iránt leveleiből és a költőhöz írt verséből is kiviláglik.^{64a}

Mindez azt bizonyítja, hogy a költemény valószínűleg Horváth József Elek verse lehet, s a kéziratot nem Berzsényi „hagyatékában”, hanem Horváth hátramaradt írásai között kell keresni. Berzsényi kézíratai között nem találhatjuk meg a Somssich-ódát, mert hiszen valószínű, hogy nem is tudott róla.

MERÉNYI OSZKÁR

MADÁCH HIRLELŐJE

Az Irodalomtörténet 1975. 3. számában *Madách Hirlelője* címmel Szabó József fontos Madách-leveleire hívta fel a figyelmet. Az eredeti levél tudomása szerint a váci múzeum tulajdonában volt, „ahonnan a második világháború alatt eltűnt”. Ennek a levélnek az általa ismert, egyetlennek vélt másolatát, amely a Váci Múzeumegyesület Évkönyvében jelent meg 1911-ben, fotokópiában be is mutatja. Az éppen átrendezés alatt álló váci múzeumban megtaláltam a Szabó József birtokában levő példány testvérkiadását, sőt Sólyom Károly, jeles középkorkutatónk könyvtárában a harmadikat is. Bizonyos vagyok benne, hogy Tragor Ignác, Vác történésze egykori baráti körének leszármazottainál előbukkan még egy-két példány.

Az eredeti levél és a nyomtatott másolat összehasonlító vizsgálata bizonyítja, hogy az átíró nem a hiteles Madách-levelet adta közre, hanem annak átjavított, helyesírásában „modern” változatát.

Az évkönyvben nem esik szó arról, ki adja közre a levél másolatát. Kispartai János a titkári előszóban bejelenti „Madách Imre egy eddig ismeretlen levelét, mely Bucsek István pápai praelatus adományából került a múzeum birtokába”. Bár 1911-ben nincs Madách-évforduló, az évkönyv mégis két tanulmányt is közöl az íróról. Az elsőt Kispartai

⁶¹ Uo.

⁶² Uo. 49.

⁶³ Uo. 48.

⁶⁴ Uo. 49.

^{64a} L. az 1813-ki kiadás fogadtatását az új kritikai kiadás jegyzeteiben s.a.

János: *A tudomány Az ember tragédiájában*, a másodikat az éppen ekkor Vácra került huszonnégy éves Sík Sándor: *Az ember tragédiájának értelme* címmel írták. Így a levél megtalálásának büvöletében születhetett meg e két tanulmányunk, amely mintegy a Múzeumegyesület és Tragor tevékenységének igazolásául szolgált, hiszen éppen az ő kezdeményezésükre állítottak emléktáblát a gimnázium falában, hirdetvén Madách váci vizsgáinak emlékét.

A nyomtatott másolat felső részén – amely a Szabó József-féle közlésből kimaradt valamilyen oknál fogva –, a közreadó Bucsek István váci kanonok ajándékaként jelöli meg a levelet. Így bizonyos, hogy Tragor Ignác, a Múzeumegyesület elnöke és Bucsek kanonok barátja, készítette sajtó alá a levél másolatát s ő javította ki a hibának vélt sajtóságokat.

A *Hirlelő* szerint a körözüvény a „Tereskei bírónál marad”. Tragornak tehát Bucsek István közvetítésével onnan kellett megkapnia. Pálos Frigyes egyháztörténész személyes közlése ismeretében tudom, hogy Tereske azon időben Romhány filiálisa volt. A romhányi, illetve a tereskei irattárat a legnagyobb gondossággal és figyelemmel nézte át és dolgozta fel Chobot Ferenc, a Magyar Történelmi Társulat rendes tagja, egyháztörténész, egykor váci káplán majd szemináriumi aligazgató, aki élete derekán Romhányba vonult vissza tudományos munkásságának szentelve életét. Feltehetően ő találta meg a levelet. Chobot szoros kapcsolatot tartott fenn Tragorral is, Bucsekkel is, de Pálos nyomán tudjuk, hogy a megye életében nagy szerepet játszó kortársaival, Huszár Károly Lászlóval, Szmrecsányi Emillel, Székabonyi Angyal Lajossal, a Frideczky-családdal, sőt a Madáchokkal is értekezett. A *Hirlelő* eredeti példányát ő adhatta oda Bucseknek, Tragor barátjának, a Múzeumegyesület vezetőségi tagjának, aki mint született váci ember szoros kapcsolatban állt minden váci intézménnyel, így a múzeummal is.

A levél historikumát Szabó József ismertette. Az eredeti levél a birtokomban van, 1954–55 táján kaptam Schubert Tódor barátomtól. Madách ebben a Csesztvén írt levélben a megye összeíró választmánya tagjaként intézkedett az „általános népfelkelés” ügyében 1849. június 6-án. Ezt a népfelkelést az orosz cár 1849. május 20-án kelt manifesztumának ismeretében hirdették meg. Madách *Hirlelője* tehát gyorsan és alaposan reagált az eseményre. A futár jelen is lehetett a levél megírásakor: az ügy halaszthatatlanul sürgős voltát jelzik az elírások és a gyorsírási jelek. A vélt helyesírási hibák nem bizonyítanak semmit, mert Madách műveiben ugyanígy fellelhetők. Az eredeti kézirat 43 × 28 cm nagyságú merített papírnak mind a két oldalán írott, jól olvasható, majdnem teljesen ép szöveg.

Szabó József idézett bemutatójában érdekesnek tartja, hogy a *Hir-*

lelő Nagyoroszit „m. városként” említi. Fényes Elek statisztikai és honismertető műve 1840-es kiadásában is mezővárosnak nevezi, amelynek „királyi szabados jussa” volt, s Balassagyarmat után a környék legnagyobb lélekszámú helysége Madách idejében. A levélben szereplő „B Berinke” Borsosberénykével azonos, Berki pedig abban az időben majd háromszáz lakosú pusztá volt.

Az eredeti kéziratot a nyomtatott másolattal összevetve azonnal feltűnik az átírónak a Madáchéval ellentétes helyesírási szemlélete. Hibákat és vélt hibákat javít ki, a központosítást nem minden esetben veszi figyelembe, helységneveket javít át, egy alkalommal a nyilvánvaló elírást helyesbíti, egyszer pedig kihagy egy szót. A Tragornak tulajdonított átírás nyomtatott példányában semleges ékezetek vannak, amelyek egyféleképpen jelzik a hosszúságot és a rövidséget. Ez a sajátos magánhangzó-ékezet jelzésű szöveg az egyébként szép és alapos munkát végző váci Dercsényi Dezső-féle nyomdában készült, a múzeum részére –
gratis.

A másolat szövegében egyetlen sajtóhiba van: irgalom helyett igazalom, egy kihagyás, amely azonban méltó a figyelemre: „a magyar nép . . . érdemes a szabadságra, mellynek nehéz harcait kell előbb ki vívni, hogy (– később –) édes gyümölcsét élvezhessük . . . „Nem hiszem, hogy Tragor figyelmét elkerülte volna ez a „később” szó, ismerve megnyilatkozásainak kurucos jellegét is. Madách mind a kis „k”, mind a nagy „K” betűt ugyanúgy írja, azonban ha nagybetűt akar vele jelölni, akkor a betű alsó, jobbra kifelé tartó szár részét megnyomja. Ezt az átíró nem vette észre vagy nem tartotta fontosnak. Az *ember tragédiája* kéziratában Madách már a „K” nagybetűt határozottan másként írja, mint a kisbetű alakját. Madách az igekötőket általában külön írta. Érdekes, hogy *Az ember tragédiája* kéziratában is bizonytalan az igekötők helyesírásában; elég, ha az el- igekötő írására utalok: az elhúzott „el” igekötőt akár külön is lehet olvasni: „Bölcsességéből elleskedni egy szót”, „Mi érdekes volt, minden elmosódott”. A ki- igekötővel már más a helyzet: Madách következetesen külön írja: vívni, ki tanítani, de *Az ember tragédiájában* is: „Ki ábrándultam”, „Ki érdemletem”. A nyomtatott másolatban nem következetes az átírás. Pl. „ki vívni”, de „kitanítani”. A „melly”, „illy” névmások *Az ember tragédiájában* eredeti leírásukban így szerepelnek, ám Arany János következetesen áthúzza az első „l” betűt. A körösvénybeli „melly” vonatkozó névmást az átíró megváltoztatja. A már említett értesítőben Tragor Ignác is írt egy tanulmányt *Mikszáth és Vác* címmel, amelyben az igekötős bizonytalanságokra azonnal rá lehet akadni. Az átíró a „művelt nagyközönség” igényét tartotta szem előtt, amikor a *Hírlét* ilyen félmegoldásként tette közzé s nem törekedett filológiai pontosságra.

Így aztán megmagyarázható, hogy a nyomtatott másolatból hiányoznak a gyorsírási jelek, valamint Horpács és Berinke „visszaigazolása”. Az eredeti levélbe azonban éppen az idő sürgető volta miatt kerülhettek be a gyorsírási jelek a szöveg végén levő dátumok, órák ismétlési jelei helyett. Madách az „idem” (latin szó, „ugyanaz”) gyorsírási jeleit kutatásaim szerint a Gáti- és a Taylor-féle gyorsírási rendszerek ismeretében alkalmazta a Hürlelőben, ugyanakkor azonban Horpács és Berki felelős átvevői is használják eme „idem” szó gyorsírási jeleit, de a Gáti-rendszer szerint, tehát az „m” betűt Madáchtól eltérő módon írják. Bizonyos azonban, hogy ennek a gyorsírási jelrendszernek, amit Madách alkalmaz, különleges és egyéni, több rendszer jelcímét felhasználó gazdája volt az író.

Az alábbi táblázatban az eredeti kézirat és a nyomtatott másolat szövegében talált eltéréseket találja meg az érdeklődő.

Eredeti	Másolat
Bíráinak	Bíróinak
Közönségének	közönségének
's	s
oroszt	Oroszt
lengyel országot	Lengyelországot
ki pusztította	kípusztította
örök telü	őrök télü
hurczolja	hurcolja
a' gyermeket	a gyermeket
szülőinek	szülőinek
felszabadult	felszabadult
fel virágozni	felvirágozni
meg mutatta	megmutatta
áldozat készségével hogy	áldozat készségével, hogy
a' szabadságra	a szabadságra
mellynek	melynek
előbb	előbb
ki vivni	kí vívni
istenbe	istenbe
a' magyar kórmány	a magyar kórmány
igaz magyar	igazmagyar
keresztül vezet	keresztülvezet
a' többi bajon	a többi bajon
keresztül vezetett	keresztül vezet (!)
ön magunkat	őnmagunkat

leg kevésbé
 a' vad
 mellynél
 irgalom
 mellyet
 semmisít
 győzhetetlen
 a' betörés
 rendelt, és
 kórmány
 be állna
 a' helyszínén
 a' népet
 a' teendőkről
 ki tanítani
 felvilágosítani, 's a'
 összeveirást
 meg tenni itt közlöm
 időt
 a' végből hogy
 mint a' község előljárói
 mint a' lakosság

összve gyűljön
 ,s az özve író
 elősegíteni, hazafi
 Nagy Orosziban Jun 11^{én}
 dél 11 órákor

Horpácson Junius 11^{én}
 délután 4 órákor

B Berinke
 gyorsírással: idem idem
 számmal: 6 idem

Berki Junius 12^{én},
 del 10 órákor

legkevesbé
 a vad
 melynél
 ízgalom
 melyet
 semmisít
 győzhetetlen
 a betörés
 rendelt és
 kórmány
 beállna
 a helyszínén
 a népet
 a teendőkről
 kitanítani
 felvilágosítani s a
 összeírást
 megtenni itt közlöm
 időt
 avégből, hogy
 mind a községelőljárói
 mint a lakosság

összegyűljön
 s az összeíró
 elősegíteni hazafi
 Nagy Orosziban Jun. 11-én
 dél 11 órákor

Horpácson Jun. 11-én
 d.u. 4 órákor

B. Berínke Jun. 11-én
 d.u. 6 órákor

Berki Jun.12-én
 dél 10 órákor

Tereskén gyorsírással: idem betűvel: del után 4 gyorsírással: idem	Tereskén Jun. 12-én d.u. 4 órakor
Csesztvén 1849 Jun 6 ^{án} Madách Imre ki küldött választmányi tag	Csesztvén 1849. jun. 6-án Madách Imre sk. kiküldött választmányi tag.
Hórpács látta Jun. 7 ^{én} idem 11 orakor	Horpács
Berki Látta 8 ^{án} idem 1849.	Berki
szoros felelett terhe e hírlelőt, Tereskei bírónál rendeli az összeíró választmány	szoros felelet terhe e hírlelőt, Tereskei bírónál Rendeli az összeíró választmány.

A pecsét helyének foltja jól kivehető a levélen, de maga a pecsét hiányzik.

Nem nehéz a válasz arra a kérdésre, vajon miért nem került bele az irodalmi-történelmi köztudatba ez a Madách-levél. Már a körözvény első sora az „elűzött zsarnokság, alávaló ármánya utósó segéd eszközehez készül folyamodni” kemény és elítélő szavakkal kezdődik. Az 1911-es közlés előtt semmiképpen sem volt lehetséges a levél nyilvánosságra hozatala, 1911 után pedig nem Tragor Ignác közlő bátorságán múlt, hogy a hivatalos irodalom-vagy történettudomány nem foglalkozott vele. Pálos Frigyesről tudjuk, hogy a tereskei filiális romhányi plébánosa 1896–1910 között Schimmelcsik Ignác volt, aki gazdálkodott, épített, de irodalmi hajlamai nem voltak. Éppen ezért érdekes, hogy halála után közvetlenül már megjelenik a Madách-levél. Chobot valószínűleg 1910-ben vagy 1911-ben került abba a helyzetbe, hogy ezt a Madách-levelet Tragor Ignáchoz juttassa, aki nem keslekedett közlésével, megnyert két tanulmányíró, akik mondanivalójukkal enyhítették az ominózus levél hatását.

Nemzetünk válságos korát, Madách szerepét az „átalányos népfelkelés” megindításában híven tükrözi e hiteles, nagy indulatokat sejtető levél: nem a magányos lélek vergődéséről tanúskodik, hanem a tette kész honfi szólal meg benne. Ennek a Hírlelőnek az ismeretében még inkább igazolódna Az ember tragédiájának nem a pátoszt, hanem a tevékeny emberi életet hirdető mondatai.

RUSVAY TIBOR